

Monitoring književne kritike

Profil zemlje: Srbija

*Književna scena iz
rodne perspektive*

Dara Šljukić i Nađa Bobičić

Monitoring književne kritike

Rad na ovom istraživanju za nas je predstavljao višestruki izazov. Pre svega, zašle smo u polje kojim se ranije nismo bavile. Sav rad, od prikupljanja podataka, preko njihove analize, do tehničke obrade teksta i uređenja publikacije, radile smo volonterski.

Ipak, i pored svih prepreka, uspele smo da svoju zamisao realizujemo do kraja i da naučimo mnogo toga o savremenim književnim scenama u regiji, kako na nivou kritike, tako i na nivou nejednake zastupljenosti književnica. Ovo istraživanje vidimo kao prvi korak i presek trenutnog stanja, kako bismo sa ovako jasnom slikom dalje mogle da sa feminističkih pozicija utičemo da se to stanje poboljša.

Zbog svega toga, veliku zahvalnost dugujemo drugaricama i saradnicama iz regije koje su bile sa nama tokom čitavog jednogodišnjeg puta. Bez njihove istrajnosti, ovaj monitoring bio bi ograničen na mnogo uže okvire i izgubila bi se posebno važna regionalna perspektiva.

Našim drugaricama Aleksandri Aksentijević i Ireni Jovanović posebno se zahvaljujemo za pomoć tokom prikupljanja podataka, a Jeleni Lalatović, Milici Ulemek i Slavki Vlalukin za svesrdnu pomoć, podršku i entuzijazam u zajedničkom radu.

1. Uvod

Ideja za projekat monitoringa medija, odnosno za ispitivanje položaja književnih kritičarki i uopšte vidljivosti žena na književnoj sceni, javila se na prvom regionalnom okupljanju mladih književnih kritičarki iz zemalja sa područja bivše Jugoslavije, u maju 2018. godine. Grupa Pobunjenih čitateljki organizovala je ovo okupljanje u okviru projekta *Rat iz dečje perspektive*, čiji je cilj bila publikacija zbornika radova, kao i regionalno umrežavanje mladih književnih kritičarki. Monitoring medija delovao je kao logičan sledeći korak, iz nekoliko razloga.

Najpre, bilo nam je bitno da ono što intuitivno zaključujemo – da žene dobijaju znatno manje prostora u književnom polju – ispitamo kroz jedan sistematičan pregled konkretnih i merljivih podataka. Iako naša iskustva i utisci potiču iz različitih konteksta, iz manje ili više odvojenih književnih scena i medijskih prostora, očekivale smo da će se rezultati naših ispitivanja uveliko poklapati i tako otkriti raširenost i zajedničke strukture problema nevidljivosti žena. Drugo, sličnih istraživanja u našem regionu nije bilo, a smatrale smo da su ovi podaci potrebni, i nama i samoj književnoj sceni, odnosno da bi položaj žena i mladih profesionalki trebalo da bude ključno pitanje u svakoj oblasti, pa time i u književnom polju. Štaviše, prepoznajući nedostatak istraživanja o kritici uopšte, naš fokus bio je, pored pitanja roda, i na njenim drugim aspektima: tipovima kritike, generacijskim razlikama među kritičarima/kama i među književnicima/ama o čijim delima se piše. Takođe, bile smo inspirisane VIDA projektom koji jednom godišnje od 2010. godine redovno objavljuje podatke o odnosu žena i muškaraca u književnim časopisima i magazinima u anglo-američkom književnom polju.

Glavni cilj našeg istraživanja bio je da mapiramo položaj žena na književnoj sceni ispitujući iz rodnog ugla ko piše i o kome se piše. Naša očekivanja rezultata koji će otkriti rodnu neravnopravnost i strukturno marginalizovanje žena na književnoj sceni uglavnom su potvrđena, negde nadmašena, a negde manje ili više opovrgnuta. Rezultati pokazuju da, kada je reč o zastupljenosti kritičarki naspram kritičara, nejednakost nije svugde prisutna, da zavisi od toga koji je medij u pitanju.

S druge strane, izrazita disproporcionalnost između književnika i književnica jedna je od prepoznatih konstanti. Razlozi zbog kojih se manje piše o spisateljicama, da li to što mediji o njima manje pišu ili je prosto spisateljica manje, nisu bili tema ovog istraživanja. Presek vidljivosti žena, međutim, služi i kao osnova za kasniji rad na preseku produkcije. Intuitivno, opet, ne deluje verovatno da je spisateljica tri puta manje nego pisaca, kolika je disproporcionalnost u prostoru koji im se daje u medijima, u najboljem slučaju. Utoliko nam je cilj bio i otvaranje dijaloga i diskusija o (ne)vidljivosti žena u književnom polju.

1.1. Metodološko-koncepcijski okvir

Od jula do decembra 2018. godine rađen je monitoring dnevnih novina (Politika, Večernje novosti, Danas), tačnije njihovih kulturnih dodataka, zatim nedeljnika (NIN, Vreme i Pečat), online portala (Beton, Before/After, Komuna Links, Eckermann, Glif, XXZ Magazin), književnih časopisa (Letopis Matice srpske, Beogradski književni časopis, Magazin Srpskog književnog društva, Sveske Pančevo, Srpski književni list, Polja) i radio i TV emisija (Čitač, Oko Balkana, Kulturni krugovi, Vavilon, Gutenbergov odgovor, Moja knjiga, Hronika Trećeg programa). Odabir medija (pored očiglednog izbora stručnih časopisa o književnosti) koji će se pratiti vršen je na osnovu nekoliko kriterijuma: njihove čitanosti, redovnosti izlaženja i zastupljenosti segmenata o kulturi i posebno o književnosti.[1]

Primarni fokus bio nam je na žanrovima kritike i prikaza: kritike govore o knjigama domaćih autora, a prikazi o prevedenim – to za sobom povlači i neke druge razlike u onome što se očekuje od žanra, u njegovim implicitnim i realnim recipijentima, u njegovim ciljevima, itd. Bilo nam je važno da uzmemo u obzir ovu žanrovsku distinkciju, naročito zbog toga što je deo našeg projekta i ispitivanje zastupljenosti kritike po tipu, ne samo po rodu autorke/a. Drugim rečima, pratile smo koliko kritika je negativno, koliko ih je pozitivno, a koliko njih je između, bez oštrih osuda ili pohvala. Smatrale smo da su ovi podaci bitni i potrebni jer književna kritika služi, ili bi trebalo da služi, kao prostor za argumentovano i kritičko promišljanje književnih dela, i ima, ili bi trebalo da ima, značajan efekat na književnu scenu. Polazeći od mišljenja da se taj prostor izuzetno retko koristi na pravi način, a najčešće kao prilika za prikaz novog izdanja ili hvalospevnu reklamu dela, interesovalo nas je šta precizni podaci govore o tome. Na kraju istraživanja postalo je očigledno da prikaza ima još manje od ionako malobrojnih kritika, i da se posledično iz podataka o prikazima nikakvi zaključci ne mogu izvesti, te smo stoga odlučile da ih isključimo iz konačnog preseka.

Iako nam je najuži fokus bio na žanru kritike, zaključile smo da podaci dobijeni samo o njemu, kako mu nije dato mnogo prostora u medijima, ne bi pružali dovoljno jasnu sliku o vidljivosti žena u književnom polju. Segmenti o književnosti u dnevnim novinama i nedeljnicima, zapravo, uglavnom su sačinjeni od drugih žanrova – eseja, članaka, intervjuja, vesti itd. Podatke o svim ovim različitim žanrovima, nekim vrlo hibridnim, nekim nepotpisanim, objedinile smo pod kategorijom *Ostali žanrovi*, računajući samo o kome se piše, ne i ko su potpisnici/e tekstova.

[1] Pa tako, dnevne novine Blic nisu uzete u razmatranje jer nemaju kulturne dodatke kao ostalo troje dnevnih novina koje su praćene.

Moguće nepravilnosti, tj. nepreciznosti u dobijenim rezultatima, ukoliko ih ima, poticale bi upravo iz ovog dela istraživanja, i to zbog povremenih nedoumica u pogledu žanra. Radi se o tome da za nemali broj tekstova nije uvek lako odrediti treba li ih i kako brojati – npr. ukoliko govore o jednom autoru, a ujedno u nekoliko rečenica spominju još jednog ili nekolicinu, ukoliko govore o zbornicima i antologijama, ukoliko su teorijski, a ujedno se služe primerima iz književnih dela, itd. U okviru pregleda ostalih žanrova posebno smo izdvojile rubrike koje su svojom redovnošću u određenim medijima zaslužile zasebnu pažnju – odlomke iz književnih dela, liste preporuka i, još uže, sajamske liste preporuka koje u svojim oktobarskim izdanjima sadrže neki pisani mediji, kao i radio emisije.

Drugi problem sa kojim smo se suočile u toku rada i zbog kog podaci nisu na identičan način praćeni u svim medijima jesu razlike u koncepcijama medija. Ovo je najočiglednije kada su u pitanju TV i radio emisije, koje imaju vrlo malo ili nimalo književnih kritika, a veliki broj priloga o književnosti – slično onome što je već spomenuto u vezi sa žanrovima u nedeljnicima i kulturnim dodacima dnevnih novina. S druge strane, književni časopisi redovno objavljuju relativno veliki broj književnih kritika, tako da u monitoringu ovih publikacija nije bilo nužno pratiti i ostale žanrove. Ipak, uviđajući da podaci o drugim žanrovima u književnim časopisima unekoliko menjaju prilično svetlu sliku o odnosu između kritičara i kritičarki u ovim medijima, uvrstile smo i njih.

1.2. Korpus istraživanja

Dnevne novine

Politika
Večernje novosti
Danas

Onlajn portali

Beton
Komuna Links
Glif
Before/After
XXZ Magazin
Eckermann

Radio emisije

Čitač
Gutenbergov odgovor
Hronika Trećeg
programa
Kulturni krugovi
Moja knjiga
Okolo Balkana

Nedeljnici

NIN
Vreme
Pečat

Književni časopisi

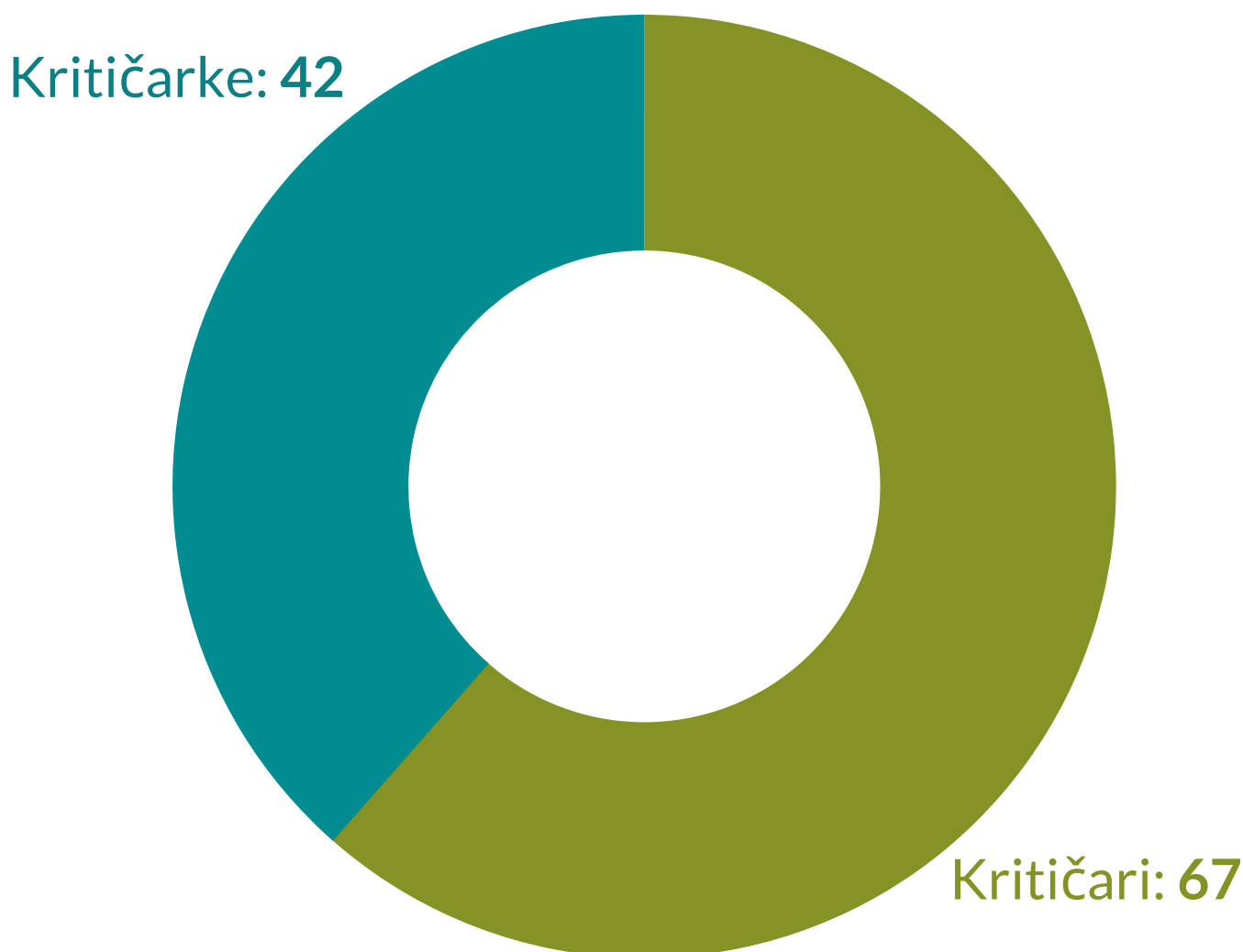
Beogradski književni časopis
Srpski književni list
Letopis Matice srpske
Magazin Srpskog književnog
društva
Polja
Sveske Pančevo

TV emisije

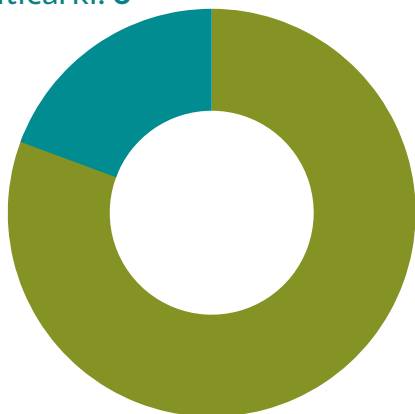
Vavilon

2. Književna kritika

Ukupan broj kritičara koji su objavljivali tokom perioda monitoringa u svim navedenim pisanim medijima je **67**, a kritičarki **42**. Ovi podaci o broju kritičarki naspram kritičara opovrgavaju naša očekivanja ogromne disproporcionalnosti, ali i to samo donekle. Trećina zastupljenosti žena je samo početni korak ka ravnopravnosti, uzevši u obzir činjenicu da u ukupnom stanovništvu žena ima više od polovine.

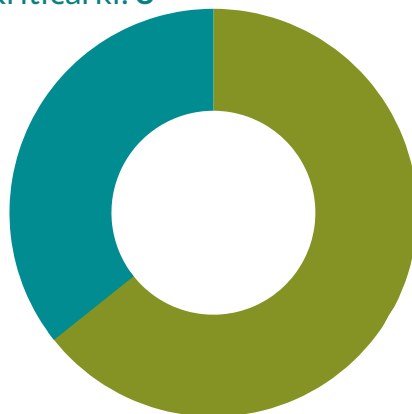
Kritičarki: 6

Kritičara: 25

Dnevne novine

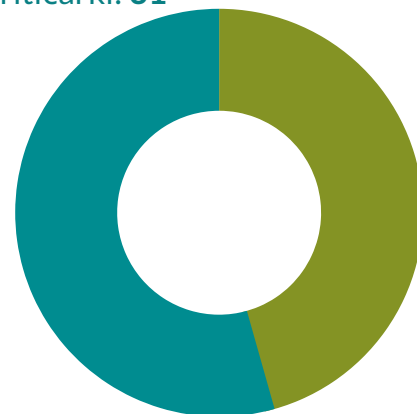
Kritičarki: 8

Kritičara: 18

Portali

Kritičarki: 31

Kritičara: 26

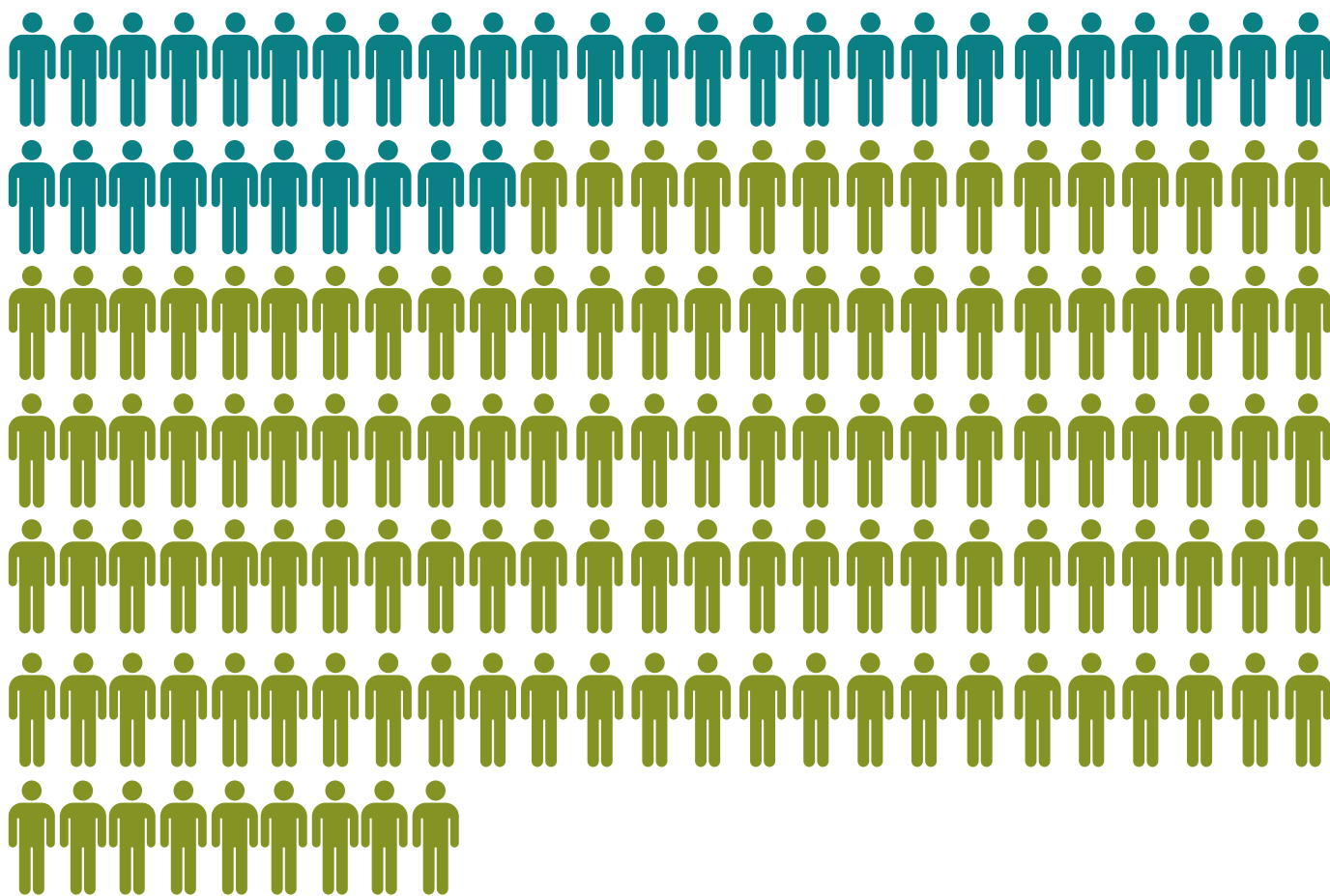
Književni časopisi

Iako ovaj podatak nije nebitan, on pruža unekoliko štu sliku o problemu rodne nejednakosti na književnoj sceni, prevashodno zbog toga što se stanje ovog problema razlikuje od medija do medija, pa i među tipovima medija. Ukupan broj kritičara koji su objavili svoje kritike u dnevnim novinama tokom perioda monitoringa je 25, a kritičarki 6. Nešto bolji je odnos na portalima – kritičara 18, kritičarki 8. Kada je reč o nedeljnicima, iako nema nijedne kritike koju je napisala žena, nema smisla izvlačiti procenete s obzirom na to da se radi o izuzetno malim brojevima – za NIN i Vreme piše po jedan muškarac, a za Pečat tri. U književnim časopisima, međutim, zastupljenost kritičara i kritičarki je izuzetno ravnopravna, prvih je 26, drugih 31.

Čak i po broju kritika koje su kritičari/ke pisali/e, što je sledeća važna grupa podataka, u stručnim časopisima prednost imaju kritičarke (38 kritika; kritičari 32). Slično se definitivno ne može reći za ostale grupe medija; naprotiv, nejednakost između kritičara i kritičarki, svakako nezanemarljiva, povećava se već po osvrtu na brojeve tekstova koje su oni/e pisali/e: od ukupno 41 kritike u dnevnim novinama, žene su napisale samo 8; od ukupno 37 kritika objavljenih na portalima, žene su napisale 10. Čak i u nedeljnicima kritičari, iako ih nema mnogo, redovno objavljuju svoje kritike, dominantni su u ovom žanru, a primer Pečata dobro ilustruje važnost podataka o broju tekstova – 3 kritičara napisala su 8 tekstova. Ono što nam je posebno skrenulo pažnju kada su ovi podaci u pitanju jeste portal Beton koji, kao jedan od retkih medijskih prostora koji eksplicira važnost rodne ravnopravnosti, u toku 6 meseci nema nijednu književnu kritiku čija je potpisnica žena. U svim pisanim medijima zajedno, žene (njih 42) su napisale 56 kritika, a muškarci (njih 67) 103.

2.1. Književnice i književnici

Disparitet između književnih autora i autorki još je veći nego onaj među kritičarima i kritičarkama. Štaviše, ovaj disparitet je jedna od čvrstih konstanti i javlja se čak i tamo, kao na primer u književnim časopisima, gde postoji jednakost između kritičara i kritičarki. Od svih kritika koje su objavljene u dnevnim novinama, njih 41, u 36 pisalo se o piscima, a u njih 5 o spisateljicama. U nedeljnicima, od 11 kritika samo 2 su o delima autorki, na portalima od 37 kritika 9 je o spisateljicama, a u književnim časopisima od 70 kritika 19 je o autorkama. Kada se sve kritike iz pisanih medija zajedno spoje, izlazi da se samo u 22% njih govori o spisateljicama – u **35** kritika, dok je **124** o književnicima.

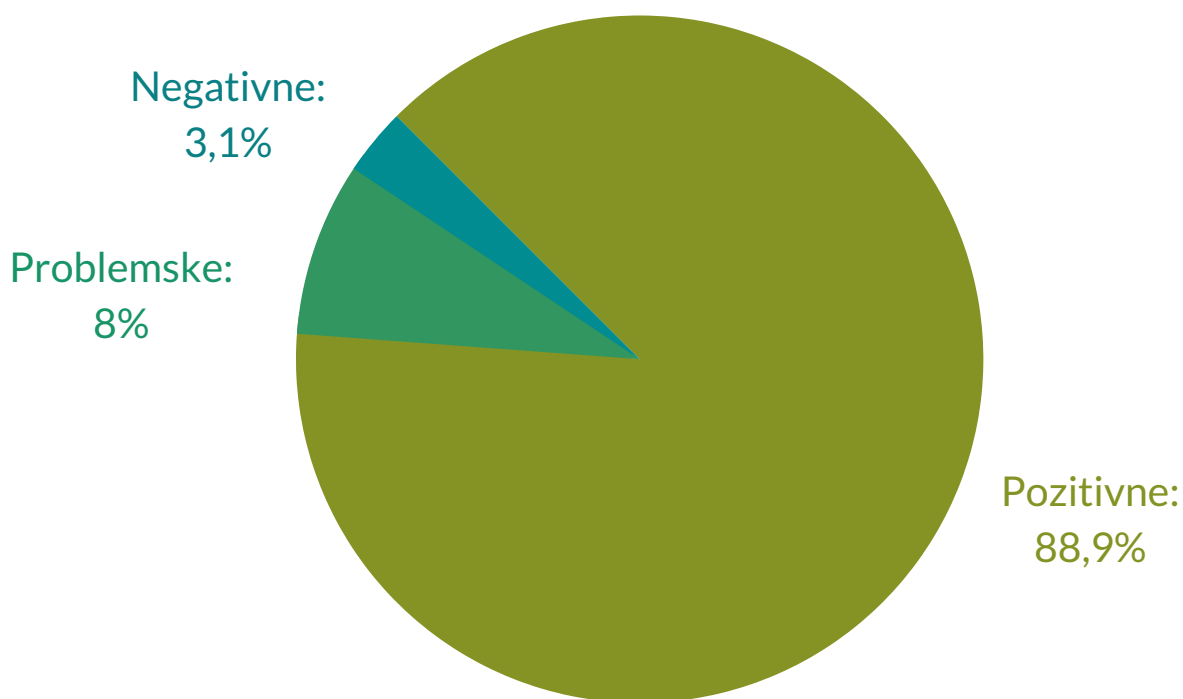
Svakako da ima pojedinačnih primera pozitivne prakse: pored portala Komuna Links, i za časopis Polja tipično je da podjednako pišu i žene i muškarci, i da se podjednako piše i o književnicima i o književnicama. Ovo, naravno, ne znači da prisutnost kritičarki nužno povlači za sobom povećanje vidljivosti spisateljica, što pokazuje najveći broj slučajeva poput portala Eckermann, časopisa Beogradski književni časopis, Magazin Srpskog književnog društva i Srpski književni list.

Kao što je navedeno u uvodu, tema ovog istraživanja nije bio odnos vidljivosti i književne produkcije, odnosno da li žene zaista pišu manje ili ništa manje od muškaraca, tako da se kroz ovo istraživanje ne može egzaktnim podacima tvrditi neravnopravan tretman spisateljica, ali kroz nastavak ovog istraživanja – presek produkcije – moguće je uvrditi i taj aspekt književne scene i njegov odnos prema preseku vidljivosti. Dodatno, imajući u vidu dosadašnje nalaze feminističkih književnoistorijskih istraživanja i njihove uvide u dugotrajnu i stabilnu „zaveru ćutanja“ mejnstrim književne kritike i istorije o delima spisateljica, nije teško pretpostaviti da tradicionalni, diskriminatorni načini funkcionisanja književnog polja i dalje opstaju.

2.2. Tipovi kritike

Svoje istraživanje započele smo i sa ciljem da kroz širi pregled književne scene ispitamo (ne)opravdanost svojih utisaka o problematičnom karakteru književne kritike, odnosno njenom svođenju na reklamne prikaze bez interpretacije i argumentovanih autorskih stavova. Naši utisci su istraživanjem potvrđeni, a očekivanja premašena: od ukupno **159** kritika u svim pisanim medijima samo **5** su negativne, a **13** problemske, dok je **141** kritika pozitivna. Svakako se može reći da je od ukupnog broja pozitivnih kritika određen broj takav s razlogom, odnosno da prikazana dela zaslužuju pozitivnu reakciju, kao i da pozitivne kritike mogu biti dobro argumentovane.[1] Bilo bi besmisleno, međutim, tvrditi da je 80-90% od svih književnih dela o kojima se pisalo toliko dobro (čitaj: genijalno) da nemaju nijednu problematičnu ili lošu stranu koju vredi spomenuti i da zaslužuju potpuno pozitivne ili čak hvalospevne kritike.

Podaci o tipovima kritike naročito su obeshrabrujući kada je reč o književnim časopisima, koji sa 70 kritika imaju samo jednu problemsku i nijednu negativnu, potpuno promašujući svoju poentu. Umesto da budu stecišta kritičkog promišljanja o književnosti, na ovaj način u njima se umanjuje značaj književne kritike i svodi je se na pohvalne preporuke knjiga često upitnog književnog značaja i vrednosti.

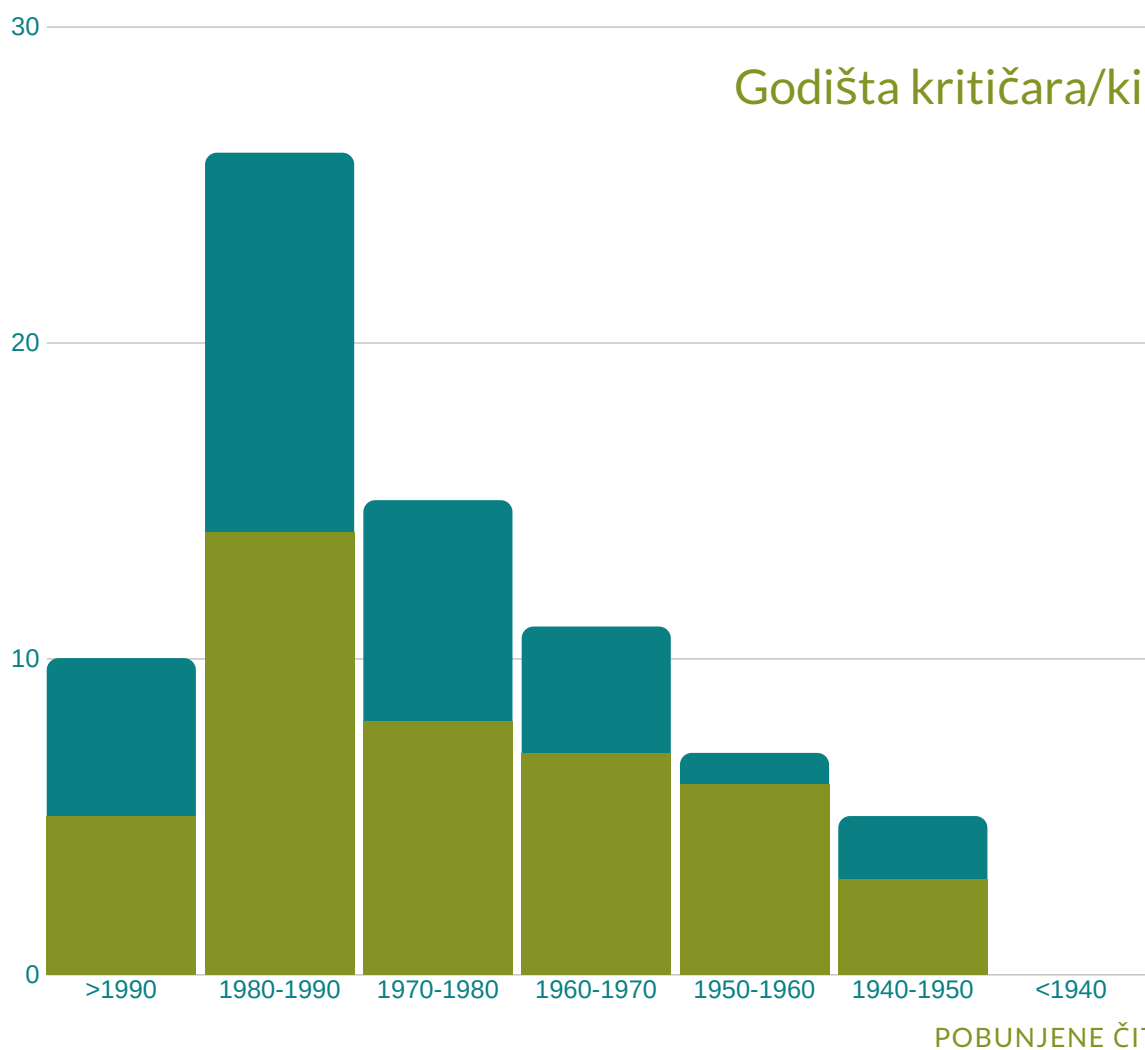

[1] Takođe treba imati u vidu da neke od kritika u okviru ovog ukupnog broja prikazuju ista dela, što znači da 141 kritika ne govori nužno o 141 književnom delu. Ipak, nije često da se ista književna dela prikazuju na više od dva ili, još ređe, tri mesta, tako da nije teško pretpostaviti da je broj dela koja su pozitivno ocenjena svakako veći od 100.

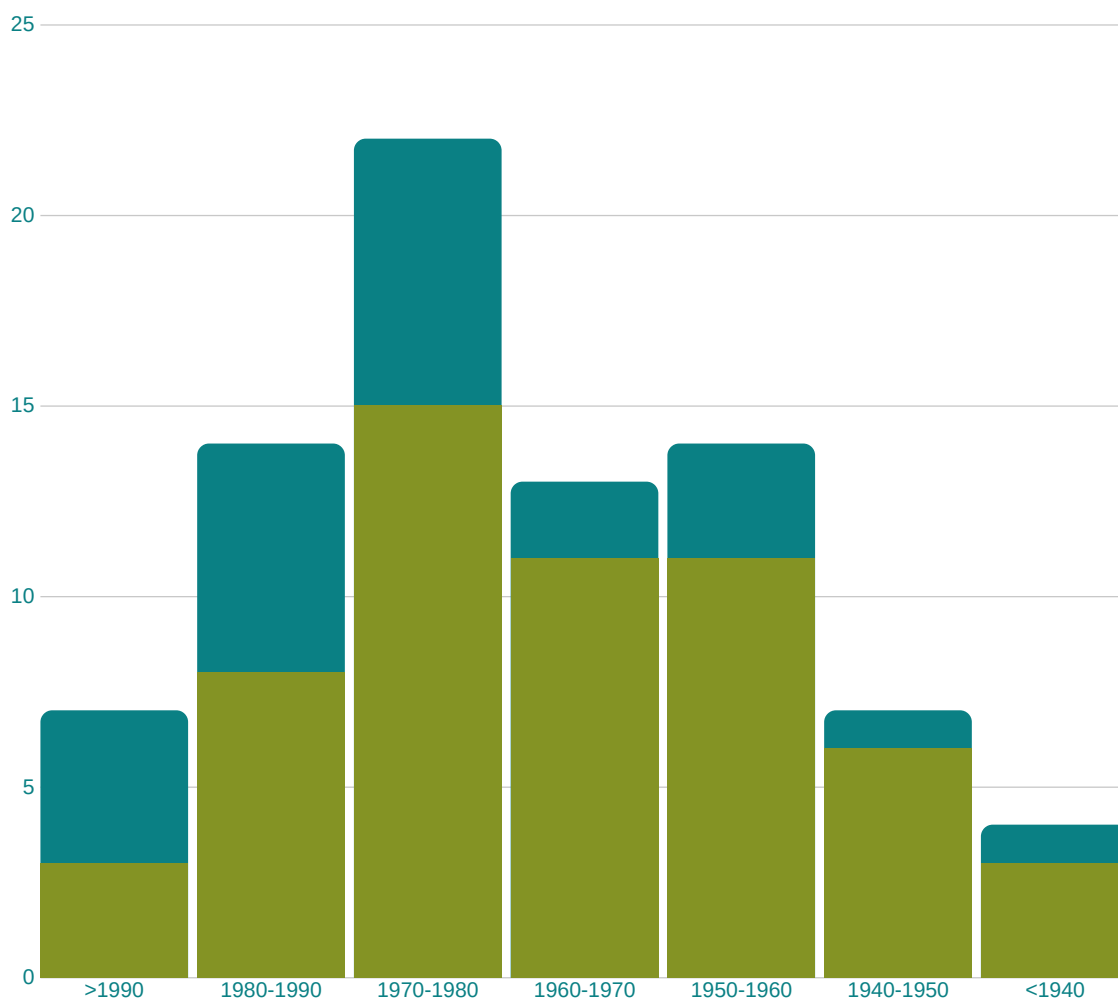
2.3. Generacijske razlike

Još jedan aspekt književne scene koji nas je interesovao jeste nivo zastupljenosti različitih generacija, i među kritičarima/kama i među književnicima/ama, koji takođe svedoči o otvorenosti književnog polja za nove, još uvek neafirmisane glasove. Ispitivale smo godišta kritičara/ki koji su u periodu monitoringa objavili kritike na portalima i u književnim časopisima, i godišta književnika/ca o kojima se u tim kritikama pisalo (osim nekoliko podataka koje nismo uspele da pronađemo – za dva kritičara, 6 kritičarki i jednu spisateljicu). Naravno, one koji/e su pisali/e više puta i o kojima se pisalo u više kritika brojale smo samo jednom, inače bi konačni rezultat koji treba da predstavi odnos različitih generacija na sceni bio narušen višestrukim sabiranjem godišta jedne iste osobe.

Očekivanja su i ovde manje-više ispunjena: najveći broj kritičara/ki rođen je osamdesetih (26; Ž: 12, M: 14), zatim slede oni rođeni sedamdesetih (15; Ž: 7, M: 8). Možda malo iznenađujuće, onih koji su rođeni devedesetih (10; Ž: 5, M: 5) ima skoro koliko i kritičara/ki iz šezdesetih (11; Ž: 4, M: 7). Najmanje je onih rođenih pedesetih (7; Ž: 1, M: 6) i četrdesetih (5; Ž: 2, M: 3), a starijih uopšte nema.

Godišta književnika/ca o čijim delima se pišu kritike

Kada je reč o književnicima/ama o kojima se pišu kritike, generacijske razlike su, opet očekivano, pomerene, mada ne drastično. Među piscima i spisateljicama o kojima se pisalo, najviše ih je rođeno sedamdesetih (22; Ž: 7, M: 15). Slede oni iz osamdesetih (14; Ž: 6, M: 8) i pedesetih (14; Ž: 3, M: 11), kojih je jednak broj, pa autori/ke rođeni šezdesetih (13; Ž: 2, M: 11). Književnika/ca rođenih četrdesetih je 7 (Ž: 1, M: 6), isto koliko i u generaciji rođenoj devedesetih (Ž: 4, M: 3). Najmanje ih je rođeno tridesetih (4; Ž: 1, M: 3).

Ono što deluje ohrabrujuće kada se uzmu u obzir godišta jeste da se rodna neravnopravnost kod autora/ki rođenih u poslednje dve decenije, i tokom poslednjih trideset godina kada su u pitanju kritičari/ke, smanjuje u odnosu na ogromnu neravnopravnost kod starijih generacija. Svakako ovu tendenciju treba i nadalje pratiti, posebno imaju li se u vidu lični i profesionalni izazovi sa kojima se žene mogu suočavati i zbog kojih postoji mogućnost da će u većem broju odustati od pisanja.

2.4. Primeri dobre i loše prakse

Iako u zbirnim brojevima podaci pokazuju veliki broj konstanti, određeni mediji, gledani posebno, pružaju potpuno drugačiju sliku. Drugim rečima, iako je stanje kritike, najuopštenije gledajući, prilično konzervativno i njena funkcija gotovo potpuno promašena, mogu se izdvojiti primeri pozitivne prakse koji malo, iako nedovoljno, popravljaju opšti prosek.

Prvi primer bio bi portal Komuna Links, na kom ne samo što kritičari i kritičarke jednako objavljuju, i što se jednako piše o piscima i spisateljicama, nego se i u pisanju kritika koliko-toliko neguje polemički odnos prema delu. Uslovno rečeno, drugi pozitivni primeri bili bi časopisi Letopis Matice srpske i Polja, u kojima je takođe prisutan paritet i u broju i u produktivnosti između kritičara i kritičarki, pa čak skoro i između pisaca i spisateljica o kojima se u kritikama piše. Uz to, iako se u drugim žanrovima u oba ova časopisa više prostora daje književnicima nego književnicama, ta disproporcionalnost nije oštra kao u nekim drugim medijima (npr. u Srpskom književnom listu ili u dnevnim novinama), a svakako treba spomenuti i da je jedan temat u Letopisu posvećen avangardnim pokretima iz rodne perspektive. Uslovno rečeno, međutim – jer od ukupno 30 kritika koliko je u ova dva časopisa objavljeno u periodu od jula do decembra 2018. godine, svih 30 je pozitivno.

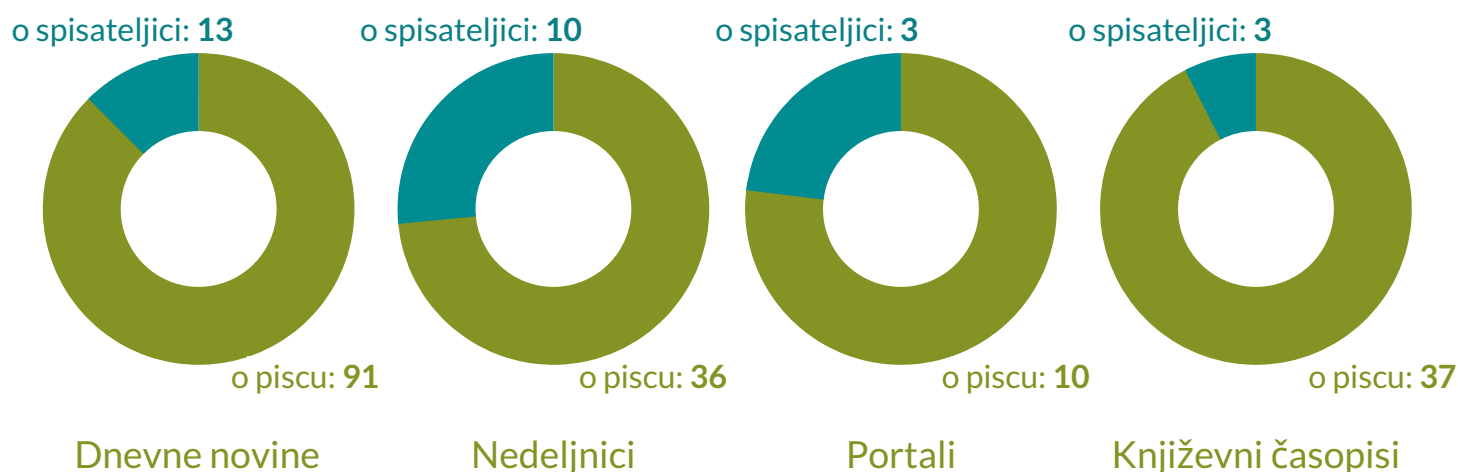
U pogledu tipa kritike i neupitnog negovanja argumentovanog autorskog stava u odnosu prema delu, jedini pozitivan primer jeste portal Beton, na kom su od 6 kritika 2 pozitivne, 1 polemička, a 3 negativne. S druge strane, u toku šest meseci na portalu su objavljene samo kritike muškaraca, i nijedna od šest kritika ne govori o spisateljici.

Dobijeni rezultati za Politiku i Danas su problematični i prilično su slični – u oba lista pisalo je oko 15% kritičarki u 20% tekstova, manje od 15% kritika je o književnicama; 80% svih kritika su pozitivne. Uz to, u Danasu se izdvaja kritika sa izrazito mizoginim stavovima (<https://www.danas.rs/nedelja/ulazak-u-harem-i-izlazak-iz-kome/>), kao i slučaj da su o istoj knjizi (autora Aleksandra Jugovića) napisane čak 3 kritike u tako kratkom periodu.

Po svim ovde korišćenim parametrima, Pečat, ukratko, nema nijednu pozitivnu stranu: 8 kritika napisala su 3 kritičara, sve su o muškim piscima, sve su pozitivne. Čak i u ostalim žanrovima i preporukama, spisateljice su spomenute ukupno 15 puta, dok su književnici 126. Nešto slična situacija sa kritikama je i na portalu XXZ u kom, iako je pozitivno to što je jako prisutna regionalna perspektiva, nema kritičarki, 5 kritičara napisalo je 8 kritika, 7 je o piscima, 1 o spisateljici, sve su pozitivne.

3. Ostali žanrovi

Kao što je rečeno u uvodu, deo monitoringa predstavljaju i drugi žanrovi osim kritika – eseji, članci, intervjui, vesti itd. U nameri da što bolje osvetlimo položaj žena u književnom polju, smatrale smo da slaba produkcija književnih kritika u našim medijima nije dovoljna, i da bi podaci o drugim popularnim žanrovima upotpunili sliku. Ovo naročito važi za dnevne novine i nedeljnike, u kojima kritika nema mnogo, ali se o književnosti ipak govori, kroz razne druge forme. Fokusirale smo se samo na književnike i književnice o kojima se pisalo i sa kojima su se vodili intervjui, ne i na autore/ke samih novinskih tekstova. Iako bi i podaci o autorstvu ovih tekstova bili od vrednosti, primarno nas je interesovao položaj žena koje se književnošću profesionalno bave, dakle položaj književnih kritičarki i književnica.

U dnevnim novinama o piscima se govorilo u 91 tekstu, o spisateljicama u 13 tekstova; u nedeljnicima u 36 tekstova o piscima i u 10 o spisateljicama. Čak i da je stanje književne kritike manje konzervativno i da se u njima jednako piše o književnicima i književnicama, bitno veća vidljivost prvih naspram (ne)vidljivosti drugih ostala bi problem imajući u vidu disparitet u raznim drugim žanrovima koji, pritom, zauzimaju mnogo više prostora od književnih kritika, barem u dnevnim medijima i nedeljnicima.

U poređenju sa dnevnim i nedeljnim listovima, na portalima gotovo da nema drugih žanrova (o piscima se pisalo samo u 10 tekstova, a o spisateljicama u 3). U književnim časopisima između broja kritika i drugih žanrova nije tako velika razlika kao u dnevnim novinama i nedeljnicima, i uopšte ima manje tekstova nego u njima, ali je disproporcionalnost u tome koliko se piše o književnicima i o književnicama upečatljiva: pored temata u Letopisu o avangardnim pokretima iz rodne perspektive, samo 3 teksta su o spisateljicama, dok je 37 tekstova o piscima, na šta treba dodati i tri temata o piscima (jedan u Letopisu Matice srpske i dva u Poljima).

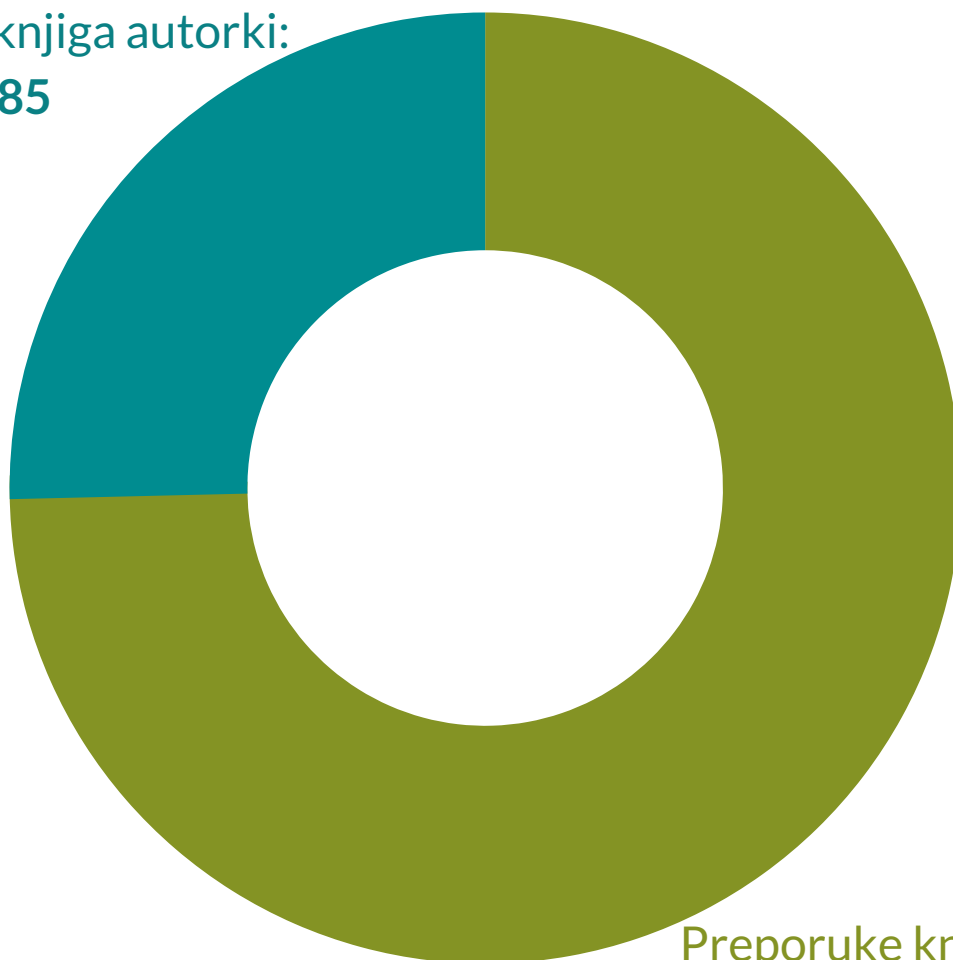
3.1. Liste preporuka i sajamske preporuke

Liste preporuka tipične su i manje ili više redovne u Politici (liste Sanje Domazet), u Večernjim novostima (liste Dragana Bogutovića), u Pečatu (rubrika Izlog knjige) i na portalu Before/After. List Danas takođe sadrži preporuke, iako one nisu date u formi liste. Preporuke smo izdvojile kao poseban žanr jer im, sa jedne strane, u navedenih pet medija pripada redovno i vidljivo mesto, i, sa druge strane, jer se kao liste i/ili kao deskriptivni segmenti od nekoliko rečenica žanrovski dovoljno izdvajaju u odnosu na druge forme: kritike, prikaze, eseje, vesti itd.

Sabirajući sve preporuke iz četiri navedena lista i jednog portala, ukupan broj za dela autora je **250**, dok su dela autorki preporučena **85** puta.

Preporuke knjiga autorki:

85

Preporuke knjiga autora:
250

U Politici je preporučeno 14 dela čiji su autori muškarci i 2 dela koja su napisale autorke. Na poslednjim stranama svakog kulturnog dodatka Večernjih novosti u periodu od jula do decembra 2018. godine preporučeno je 125 dela autora i 47 dela autorki. U rubrici Izlog knjige u Pečatu preporučeno je 23 dela autora i 3 dela autorki. Na Before/After portalu 27 dela pisaca i 7 dela spisateljica. Najmanja razlika karakteriše preporuke u Danasu – 61 delo autora i 26 dela autorki – što je još jedna prilično obeshrabrujuća činjenica imajući u vidu da ta „najmanja“ razlika znači da preporuka za spisateljice ima duplo manje nego za pisce, odnosno da u najboljem slučaju od ukupnog broja preporučenih dela, dela spisateljica čine 30%.

Osim toga, Pečat je objavio na kraju godine pregled najbitnijih izdanja iz 2018. u kom je izdvojeno ukupno 30 naslova, od čega su 27 napisali književnici, a 3 su dela spisateljica. Koliko je rodna perspektiva neprisutna u pogledu na književnu produkciju dobro ilustruje upravo ovaj tekst u kom se, nakon preporučenih naslova od kojih su žene napisale 10 procenata, daje sud kako književna produkcija 2018. godine pokazuje da su se „oglasili svi slojevi savremene srpske kulture što je pokazatelj dinamike koja nije bila prisutna prethodnih godina“
<http://www.pecat.co.rs/2018/12/knjizevna-2018-godina-sve-je-tu-i-sve-nedostaje/>.

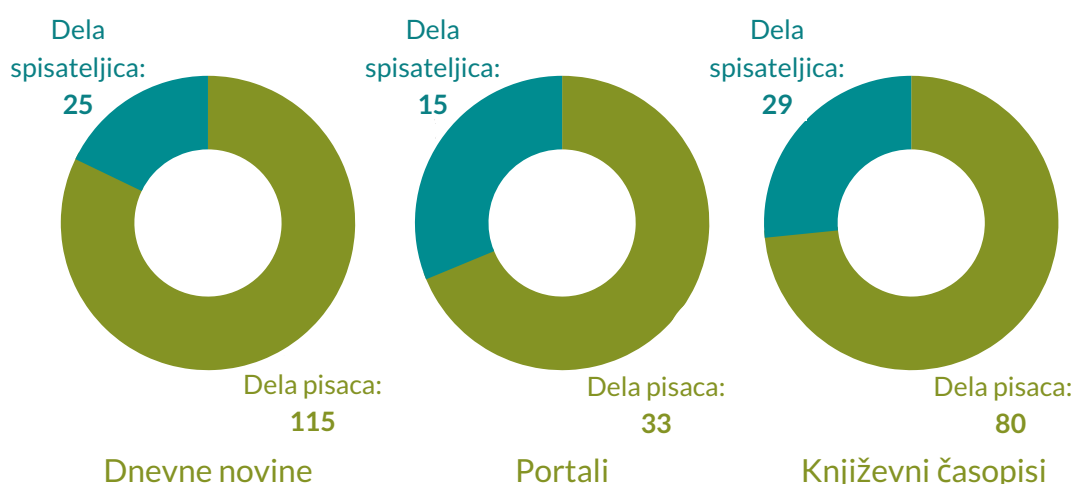
Sajamske preporuke po pravilu ne sadrže više od jedne rečenice opisnog karaktera o preporučenim naslovima, a najčešće je reč samo o spisku dela sa imenima njihovih autora/ki. One, ipak, obeležavaju jedan od većih i zapaženijih događaja u književnom polju, i prisutne su u svim nedeljnim listovima i oba dnevna osim Danasa. Najduži spisak donose Večernje novosti, sa čak 146 naslova čiji su potpisnici autori i 68 dela autorki. U ove konačne brojeve uvrštena su književna dela, zajedno sa memoarima i autobiografijama, putopisima, monografijama o književnosti i knjigama eseja i kritika. Nisu sabirana dela iz oblasti nauke, filozofije, antropologije i umetnosti, kako ne pripadaju usko književnosti, kao ni antologije i sabrana dela, koje je bilo problematično sabirati (da li po priređivačima/cama, ili po uvrštenim autorima/kama), pored toga što ih svakako nije mnogo preporučeno.

Politika nije objavila tako zamašne liste povodom Sajma knjiga: preporučena su dela samo 9 autora i 5 autorki i dati odlomci iz dela trojice književnika. U tri nedeljnika povodom Sajma knjiga 2018. godine preporučeno je ukupno 87 dela književnika i 13 dela književnica.

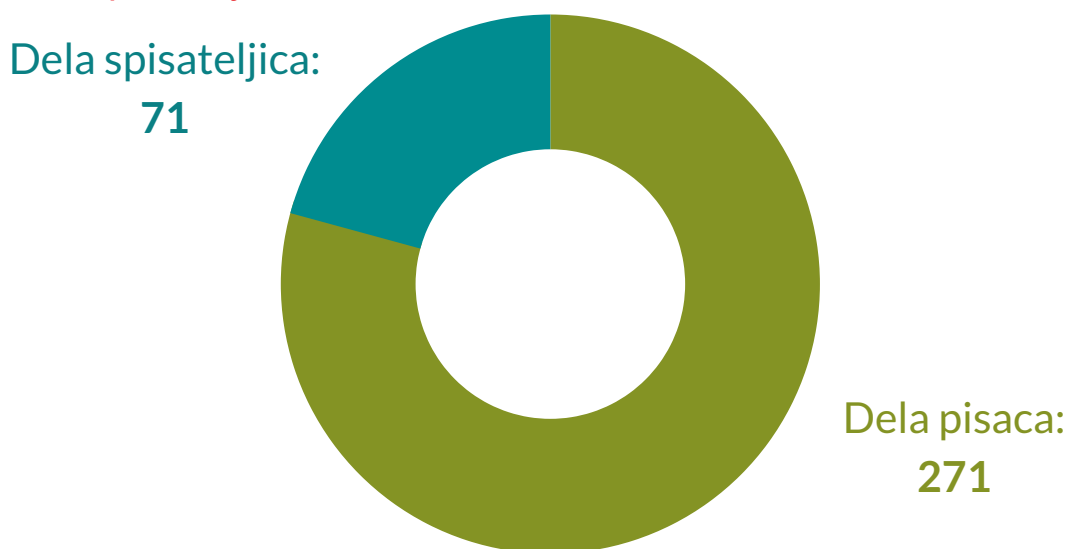
3.2. Odlomci

Odlomci iz književnih dela izdvojili su se u Politici i Večernjim novostima – svaki kulturni dodatak ova dva lista sadrži po nekoliko pesama, a nisu retki ni odlomci iz prozних dela. U ovo dvoje dnevnih novina od jula do decembra 2018. godine objavljeno je 115 pesama i odlomaka iz prozних dela koja su napisali autori i ukupno 25 dela iz ženskog pera. Odlomci u Danasu su zanemarljivi – samo 4 iz dela književnika i 2 iz dela književnica, što je pritom i više nego u nedeljnicima zajedno.

Iako većina portala nema odlomke iz književnih dela, podaci uzeti sa dva portala na kojima smo ih pronašle ne odstupaju mnogo od pravila: od 48 odlomaka samo 15 je iz dela književnica. Književni časopisi i ovde pokazuju jednako veliku disproporcionalnost kao i svugde kada je reč o prisutnosti pisaca i neprisutnosti spisateljica: od ukupno 109 odlomaka, samo 29 je iz dela koja su napisale žene.

Od ukupno **342** odlomka iz književnih dela, muškarci su autori **271** odlomka, a spisateljice **71**.

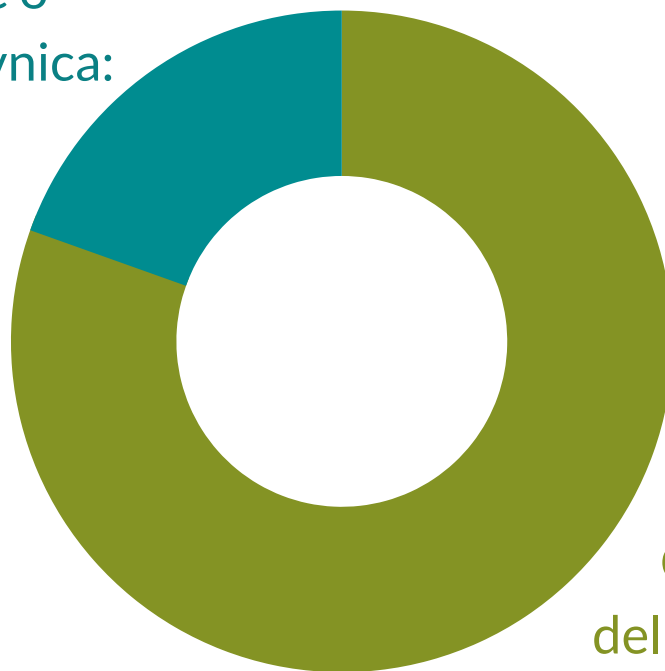

4. Radio i TV

Radio emisije po pravilu nemaju književne kritike; jedini izuzeci su emisija Kulturni krugovi, u kojoj kritičar Saša Ćirić čita svoje kritike ili prikaze, i Hronika Trećeg programa, u kojoj se čitaju tekstovi različitih kritičara/ki. Ukupan broj kritičara na radiju je, u ovom periodu, bio 4, i oni su napisali ukupno 6 kritika (ne računajući Ćirićeve prikaze prevedenih dela i jedan tekst o fenomenu pastiša). Kritičarki je takođe 4, i one su napisale ukupno 5 kritika. O književnicima se u ovih 11 kritika govorilo u 8 kritika, a u preostale tri o dve spisateljice i jednoj antologiji priča ženskih autorki. U pogledu tipova kritika, dve emisije bitno se razlikuju: u Hronici Trećeg programa sve su pozitivne, dok su one u Kulturnim krugovima sve problemske.

S druge strane, u svim radijskim emisijama koje smo pratile književnost je prilično česta tema i brojni su različiti prilozi o književnim nagradama, novim izdanjima, književnim događajima, intervjui sa piscima i spisateljicama, itd. Tokom perioda monitoringa, od jula do decembra 2018. godine, ukupno se u 5 radio emisija – Čitač, Oko Balkana, Kulturni krugovi, Gutenbergov odgovor i Moja knjiga – govorilo o **284** pisca i **69** spisateljica.

Govorilo se o
delima književnica:
69

Govorilo se o
delima književnika:
284

U određenim emisijama (Čitač, Oko Balkana, Moja knjiga), u skladu sa njihovim specifičnim koncepcijama, praćen je i broj pozvanih sagovornika i sagovornica: prvih je ukupno 50, drugih 52. I kada se posmatraju pojedinačno, u sve tri emisije odnos između govornika i govornica je manje-više ravnopravan, čemu je veoma kontrastan disparitet između pisaca (148) i spisateljica (26) o kojima se u ove tri emisije govorilo. Slično kao u slučaju kritika u pisanim medijima, prisustvo kritičarki, odnosno govornica, ne znači nužno povećanje vidljivosti književnica.

Kada je reč o sajamskim preporukama, one su se izdvojile u Kulturnim krugovima, gde su voditelji/ke u nekoliko epizoda vodili intervju sa urednicima nekoliko izdavačkih kuća. Iako uzorak nije veliki kao u pisanim medijima, rezultati su svakako slični: preporučeno je 27 dela čiji su autori muškarci i 4 dela koja su napisale spisateljice.

Vavilon je jedina TV emisija koju smo pratili, i ona se istovremeno može izdvojiti kao primer pozitivne prakse. U periodu monitoringa, jedan kritičar i jedna kritičarka (istovremeno urednica emisije) kritički su govorili o 5 književnih dela, s tim što je kritičarka o 4, a kritičar samo o jednom. U ostalim žanrovima govorilo se o 3 žene i 2 muškarca.

5. Zaključak

U kontekstu savremene domaće produkcije, položaj žena u polju književnosti, bile one kritičarke ili spisateljice, vrlo je kompleksan. Što se broja kritičarki tiče, on se kreće oko trećine do polovine u stručnim časopisima. Slično je i sa brojem tekstova koje one potpisuju u odnosu na ukupan broj tekstova objavljen u tim časopisima. Na tom nivou, književni časopisi pokazuju se kao rodno balansiran prostor, u kojem se ženama omogućava da pišu o književnosti. U štampanim medijima, taj broj je, nažalost, značajno manji. To je posebno problematično uzme li se u obzir da su baš ovi mediji dostupni najširoj publici.

S druge strane, podaci pokazuju da čak ni ravnopravnije učešće kritičarki ne znači da će se o radu književnica pisati podjednako kao o piscima. Čini se da su žene dobrodošle pre svega kada pišu o piscima, kada podržavaju postojeće stanje. Zato se monitoring sproveden u okvirima deskriptivne statističke analize pokazuje kao posebno pogodan jer se time dosta precizno opisuje jaz koji je neophodno osvestiti kako bi u budućnosti i kritičarke i kritičari više pažnje posvetili književnosti koju pišu žene. Uz to, naravno, govoriti o „ženama“ kao jedinstvenoj grupi znači prevideti velike ideološke i poetičke razlike među njima. Zbog toga, odgovore na pitanja o odnosu kritičarki prema književnosti koju pišu žene ne pružaju ni sami podaci koliko neke druge vrste analize, pre svega feminističke.

Tokom perioda monitoringa, primetile smo da postoji nekoliko kritičara i kritičarki koji su aktivniji i objavljuju dosta često u različitim medijima. Njihov broj je ipak nevelik, i najčešće su u pitanju autori i autorke srednje generacije, iako postoji i nekoliko mlađih glasova. Više nego o otvorenosti scene za različite glasove, ovi podaci govore o tome kako se kritici gotovo uopšte ne pristupa kao zanimanju. Pisanje kritika je jedva plaćen ili volonterski posao, tekstovi se retko pišu u kontinuitetu, tako da osobe koje bi se ovim zanimanjem bavile ni same ne dobijaju dovoljno vremena i prostora za to.

Zato, umesto da imamo razvijenu kritičarsku scenu, naše istraživanje pokazuje kako se ona svodi na mnoštvo tekstova koje najčešće pišu jedna od sledeće tri grupe autora i autorki. Prva grupa su pisci koji pišu jedni o drugima, a često i objavljuju u istoj izdavačkoj kući, imaju slične poetike i otvoreno govore o ličnom poznanstvu. Drugu grupu čine mlade osobe koje još uvek ne poznaju dovoljno scenu i kojima će ovi tekstovi možda biti i jedini koje će uopšte napisati pre nego budu prinuđene da traže neki isplativiji posao. Treću grupu čine autori i autorke akademskih kritika, koji savremenoj književnosti pristupaju više interpretativno nego kritički.

Kombinacija svih ovih faktora doprinosi trenutnom stanju u kojem se objavljuje mnogo tekstova o književnosti koji bi trebalo da su u napisani u žanru kritike, ali kojima nedostaje jedna od ključnih odlika ovog žanra, a to je jasan, dobro argumentovan i neretko, u ovakvom okruženju, hrabro izrečen negativni ili barem polemički stav. Mnogo je autora i autorki koji potpisuju tekstove, malo ih ima kontinuitet u radu, još manje je među njima onih koji zaista pišu književnu kritiku. O tome nesumnjivo govori zabrinjavajuće nizak broj negativnih i polemičkih tekstova.

Zbog svega toga, stiče se utisak o nedovoljnoj profesionalnosti i svojevrsnoj „rasutosti“ domaće scene. Sa izuzetkom dva portala i pojedinačnih istupa u dnevnim novinama i na radiju, kritika uglavnom ne obavlja svoju primarnu funkciju vrednovanja i kritičke analize savremene produkcije.

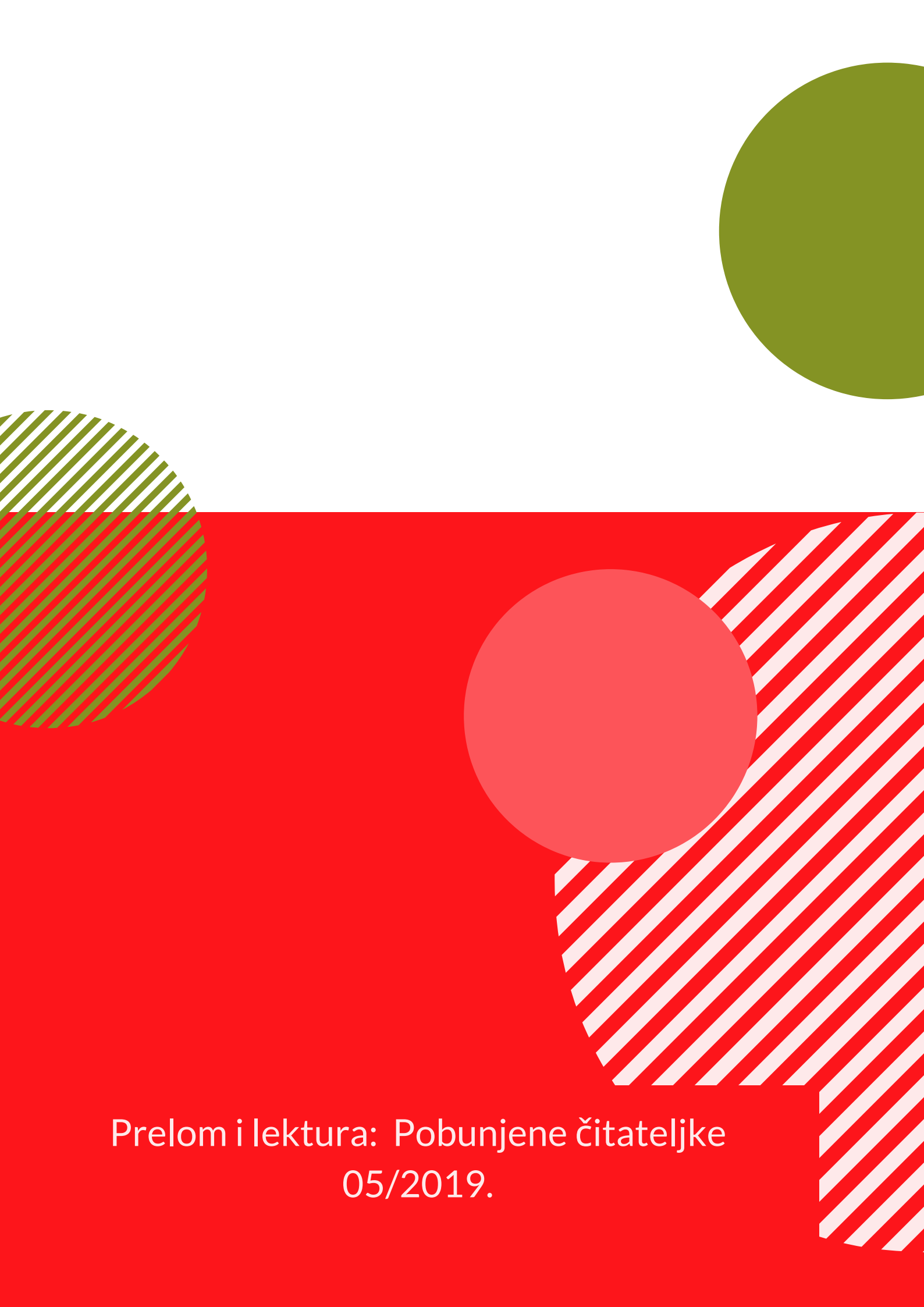
Osim preseka stanja književne kritike, još jedan važan aspekt našeg istraživanja tiče se vidljivosti rada književnica. Tražile smo odgovor na pitanje koliko se o delima književnica piše u užim stručnim krugovima književnih časopisa, nešto šire na portalima, i najšire, u okviru tzv. sredstava javnog informisanja. Zahvaljujući monitoringu, sada dosta precizno znamo da u najboljim slučajevima (često u stručnim i široj publici manje poznatim medijima) književnice dobijaju trećinu prostora. Trećina žena, u odnosu na polovinu koliko ih ima u celokupnoj populaciji, znači da na dve kritike o knjigama koje su napisali književnici dolazi jedna o delu koje je napisala književnica. Situacija je još drastičnija u medijima koji su čitaniji od časopisa i portala. Tamo je odnos 5 : 1 u korist književnika.

Kombinujući kriterijume rodne analize sa analizom godišta književnika i književnica o kojima se piše, primijetile smo poboljšanje. Naime, prema ovim podacima izgleda da se rodni jaz smanjuje kod mlađih generacija, tj. za one rođene od osamdesetih godina. Ovu tendenciju svakako treba pratiti nadalje, posebno uzevši u obzir prethodno pomenute izazove. Mlađim ženama se može dopustiti da uđu na scenu, ali izazov će biti da se na njoj i održe.

I tim optimističnim podacima o mladim ženama koje osvajaju scenu, u kontrastu sa i dalje problematičnim glavnim tokom, zaključujemo ovo naše prvo istraživanje, koje ćemo u budućnosti dopunjavati novim – ne samo istraživanjima, već i strateškim, kontinuiranim praćenjem i pisanjem o uzbudljivom i inovativnom radu književnica i žena koje proučavaju književnost, bilo kao teoretičarke, istoričarke književnosti ili kao književne kritičarke.

Sadržaj

2	1. Uvod
4	1.1. Metodološko-koncepcijski okvir
6	1.2. Korpus istraživanja
7	2. Književna kritika
9	2.1. Književnice i književnici
11	2.2. Tipovi kritike
12	2.3. Generacijske razlike
14	2.3. Primeri dobre i loše prakse
15	3. Ostali žanrovi
16	3.1. Liste preporuka i sajamske preporuke
18	3.2. Odlomci
19	4. Radio i TV
21	5. Zaključak

Prelom i lektura: Pobunjene čitateljke
05/2019.